

Ular o'z asarlarida til orqali shaxsni tarbiyalash va milliy qadriyatlarni saqlashda izchil ish olib borganlar.

Olingan ilmiy natijalar va xulosalar asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi.

Jumladan, jadid matbuoti materiallaridan o'quv dasturlarida keng foydalanish zarur. Yoshlarni milliy matbuot materiallarini o'rganishga qiziqtirish va ularni tahliliy fikrlashga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Davriy matbuot materiallarini tadqiq etish nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham zamonaviy pedagogika va madaniyat sohalarida faoliyat yuritayotgan tadqiqotchilar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mashxuraхон Дармонова. Жадидлар фаолияти ва ижодида миллий уйғониш масаласи. “Водийнома” журнали. 2023 йил № 3 (30). – 45 – 51-бетлар.

2. A.Zohiriy. Ona tili // “Sadoyi Farg‘ona” gazetasi. 1914-yil 13-aprel.

3. Elbek. O'lka qurultoyi va uning qoldirgan ta'siri // “Qizil bayroq” gazetasi. 1921-yil 13-yanvar.

4. Chig'atoy gurungining imlo to'dasi. Imlo masalasi // “Ishtirokiyun” gazetasi. 1919-yil 13-iyun.

5. Davlat lisoni masalasi // “Ishtirokiyun” gazetasi. 1918-yil 4-dekabr; Elbek. O'lka qurultoyi va uning qoldirgan ta'siri // “Qizil bayroq” gazetasi. 1921-yil 13-yanvar; Sodiq. Til imlo qoidasi // “Qizil bayroq” gazetasi. 1921-yil 25-yanvar.

6. Siddiqov. Til va imlo qurultoyi (Vadud Mahmud, Zehniy, Ashurali Zohiriy, Hamid Sulaymonlarning qilgan dokladlariga doir) // “Qizil bayroq” gazetasi. 1921-yil 7-yanvar.

7. O'ktam. O'rta Osiyo o'zbeklarining imlo konferensiyasi munosabati ila // “Turkiston” gazetasi. 1923-yil 24-oktabr.

8. Туркистон матбуоти тарихи (1870 – 1917). Тузувчи Н.А. Абдуазизова. Тошкент: “Академия”. 2000. 144-бет.

G'OYA, MAVZU VA MA'NO MUSHTARAKLIGI

Asqarov Dilmurod,

O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi

O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti katta ilmiy xodimi,

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada muxammaslarda mavzu, g'oya, ma'no jihatdan umumiylikni yuzaga chiqarishda muallif mahorati masalasi Amiriy va Feruz lirik merosi misolida ochib berilgan. Amiriyning Navoiyga izdoshligi masalasi taxmislar orqali ko'rsatib berilgan. Ikki hukmdor ijodkorlarning mushtarak mavzu va g'oyalarini ishq masalasiga bag'ishlangan muxammaslari misolida tahlil qilingan, o'xshash va farqli jihatlari yuzasidan fikr bildirilgan.

Kalit so'z va iboralar: muxammas, o'xshashlik, tafovut, izdoshlik, mavzu, g'oya, mazmun.

Аннотация

В статье рассматривается мастерство автора в создании общих тем, идей и смыслов в своих стихотворениях на примере лирического наследия Амири и Феруза. Вопрос о приверженности Амира Навои проиллюстрирован через тахмисы. На примере их стихотворений, посвященных теме любви, анализируются общие темы и идеи двух правящих творцов, обсуждаются их сходства и различия.

Ключевые слова и фразы: сходство, подобие, различие, связность, тема, идея, содержание.

Abstract

This article examines the author's skill in creating common themes, ideas, and meanings in mukhammas using the example of the lyrical heritage of Amiri and Feruz. The issue of Amiri's adherence to Navoi is illustrated through metaphors. The common themes and ideas of the two ruling creators are analyzed using the example of their mukhammas dedicated to the issue of love, and their similarities and differences are discussed.

Key words and phrases: mukhammas, similarity, difference, adherence, theme, idea, content.

Ishq – musulmon mintaqa xalqlari mumtoz adabiyotining o'zak mavzusidir. Asrlar davomida ulug' so'z san'atkorlari tomonidan ijod etilgan nazm namunalari, ayniqsa, g'azaliyot ana shu umrboqiy mavzudan ruh oldi. G'azalning she'rxon ko'nglida tuyg'ular tug'yonini vujudga keltiruvchi nazm durdonasiga aylanishida unda qalamga olingan ishq mavzusining ham ko'lami kengligi asos bo'ldi. Badiiy salohiyati yuksak shoir tomonidan ayni mavzuda ijod etilgan g'azaldagi rangin satrlar she'rxonni taxayyul olamiga etaklaydi. [1.16]

Muxammas asosida g'azal yotadi. Asos g'azalda ko'tarilgan mavzu va g'oya muxammasda atroflicha boyitiladi. Muxammas haqida gap ketganda, shoir o'ziga yoqqan va g'azalda etarlicha yoritib berilmagan mavzularni kengroq mushohada

qilishga harakat qiladi. Muxammasning har bandi besh misra ekanligi bu ishda ijodkorga keng imkoniyat yaratadi.

Shoir o'quvchini so'zning fusunkor qudrati bilan xayol olamiga sayr ettirarkan, ba'zan uni benazir go'zallik sohibi bo'lgan ma'shuqasi bilan uchrashtiradi, ba'zan esa unga hijron iztiroblarida shirin jonining o'rtanishi-yu, sog'inch hislarining asiriga aylanishini so'zda namoyon etadi. Biroq shoir she'rxonni ko'ngil istaklariga uyg'un holda xayol olami tomon qanchalik etaklamasin, o'sha badiiy tafakkurning bir tomoni hamisha o'quvchining ma'naviy kamoloti bilan bog'liq bo'ladi. Mana shunday o'ziga xos uslubiy jilo she'rxonga ham estetik zavq bag'ishlaydi, ham uni yuksak insoniy fazilatlar sohibi bo'lishga undaydi. Mumtoz adabiyotning etakchi mavzusi bo'lgan ishqning ushbu jihatlari uning badiiy talqini asosida yaratilgan nazmning turli namunalari, xususan, muxammasning barcha zamonlar uchun birdek qadr topishiga omil bo'ldi.

“Ishq” so'zining lug'aviy va istilohiy ma'nolari haqida ma'lumot beruvchi diniy va tasavvufiy manbalardagi ayrim qaydlar Sharq mumtoz adabiyotining bu etakchi mavzusi bevosita Qur'oni karim, hadislar va yirik mutasavviflarning Allohga bo'lgan muhabbat hamda inson ma'naviy kamoloti haqida bildirgan fikrlari asosida vujudga kelganiga ishora qiladi. Qur'oni karimda ishq kalimasi uchramasa ham, tasavvufiy manbalarda ushbu ilohiy kitobning ba'zi suralarida Alloh va inson orasidagi muhabbatga dalolat qiluvchi oyatlarning mavjudligi haqida so'z yuritiladi.

Mahmud Sa'diddin Bilginarning “Alloh va inson” nomli kitobida tasavvuf ahlining e'tiborida bo'lgan ana shunday oyatu hadislar hamda ularning muhim irfoniy xususiyatlaridan bahs etiladi. Olim “Baqara” surasining 165-oyatida ishq so'zi o'rnida nozil bo'lgan Alloh kalomi mavjudligiga diqqatni qaratib, uni quyidagicha izohlaydi: *“Vallazina amanu ashadu xubban lilloh”* (“*Iymon keltirganlarning Alloh uchun sevgisi eng shiddatli sevgidir*”), — deyiladi. Bu oyatda ishq ifoda etilgan, zero, ishq sevgining shiddatli bo'lish shaklidir”. [2.67-68] Taniqli tarjimon Alouddin Mansur yuqoridagi ilohiy jumlaning: *“Iymonli kishilarning Allohga bo'lgan muhabatlari qattiqroqdir”*, [3.24] — tarzida o'zbekchallashtiradi. Abdulaziz Mansur: *“Iymon keltirganlarning Allohga bo'lgan sevgilari (ularnikidan) kuchliroqdir”*, [4.25] holida o'sha ilohiy jumlaning o'zbekchaga uyg'unlashtirgan. “Islomiy istilohlar lug'ati”da ishqning “sevgi”, “savdo”, “muhabbat”, “aloqa” kabi so'zlar bilan ma'nodoshligi hamda ishq “sevgining yuksalishi”, “muhabbatning ifrodi”, “yuqori darajaga etgan sevgi” singari istilohiy ma'nolarda qo'llanishi qayd etiladi. [5.42]

Ishq va muhabbat kalimalari arabcha soʻz boʻlib, maʼno-mohiyatiga koʻra har ikkalasi ham koʻngilning mahbub tomon kuchli ishtiyoq bilan intilishini anglatadi. [6.49]

Amiriy devoni debochasida shundy fikrlar bor: *“Bovujudi muncha shugʻlu taraddud va bu miqdor tajassus va tafaqqud koʻngul ishq-u muhabbat zavqigʻa rogʻib va zamirimda oshiqona, shavqangiz gʻazallar shavqi gʻolib erdi. Parichehra gulandom shohidlari sahfayi orazida sunʻi qalami birla yozilgʻon xatti rayhoniy gʻuborin va xol binafshasi nuqtalari savodin mutolaa va mushohada qilib, “al-majozu qantarot ul-haqiqat” taʼlimi birla haqiqat sarmashqin olur erdim. Har qachonkim sarvqomat sumanbarlar koʻzim hadiqasi chamanida jilva qilurlar erdi, tabiat gulshanida mavzun xayollar gulbuni koʻkarib, ul Soneʻi bechun sanʼatining taʼrifida barjasta ashʼorlar mazmunining misralari sarvi raʼno nihollaridek bosh chekar edi. Va har gohkim gulruksor sanamlar husnining oyinasikim, mahbubi bemisl jamolining jilvasi mazharidir, hayolim nazarigʻa manzur boʻlgʻoch, tabʼim toʻtisi mushohada hayratgohida shirin ashʼorlar birla azal naqqoshining irodati xomasi chekkon badeʼ naqshlar ofarinanda surud qilur erdilar. Nazm:*

*Agarchi hush diyorida gʻolib erdi koʻngul,
Jununi ishq muhabbatgʻa rogʻib erdi koʻngul.
Shuhud bazmida paymonai muhabbat ichib,
Mudom sogʻari sahbogʻa tolib erdi koʻngul.*

Va gohi ustodlar devonlaridin biror shavqangiz va muhabbatomuz gʻazal topar erdim, filhol zavqu shavq ifrotidin muxammas bogʻlar erdim. Va har gʻazaldin rangin va tahsin qofiya koʻrar erdim, tatabbuʻida gʻazal aytur erdim.”

Ishq inson ruhiy-maʼnaviy olamida his-tuygʻular vositasida namoyon boʻladigan murakkab jarayon boʻlib, har bir oshiq koʻnglidan kechirgan bunday vaqelikni oʻzicha talqin etadi. Badiiy ijod insonning botiniy kechinmalarining ham obrazli inʼikosi boʻlganligi bois oʻsha xilma-xillik soʻz sanʼatkorlarining badiiy tafakkuri mahsuli namunalarida adabiy ifodasini topadi. Ijodkorning ishqqa munosabatini toʻgʻri anglash va shu mavzudagi asarlarini ishonarli tahlilu talqin qilishning muhim omili uning eʼtiqodiy qarashlaridagi etakchi tushunchalarni chuqur idrok etishni talab etadi. Mustaqillik sharofati bilan mumtoz shoirlarimiz, ayniqsa, Alisher Navoiy adabiy merosi, uning asarlarining tadqiqi borasida masalaning ana oʻsha muhim tomoniga alohida eʼtibor qaratildi. Ayni choqda respublika matbuotida eʼlon qilingan baʼzi maqolalarda mavzu mohiyatini toʻla anglamaslik, bir yoqlama tahlilga moyillik, mumtoz asarlarda ilgari surilgan tasavvufona gʻoyalarni dunyoning turli oʻlkalarida vujudga kelgan taʼlimotlar bilan

uyg'un holda tahlil qilish holatlari paydo bo'la boshlaganiga o'z vaqtida munosabat bildirildi. [7.3]

Komil, pok ishq haqida fikr yuritilar ekan, mantiqiy tafakkur komil inson tushunchasiga borib taqaladi. Alisher Navoiy va Sharqning boshqa buyuk mutafakkirlari komil inson deganda, avvalo, payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ni nazarda tutganliklari aksariyat manbalarda qayd etiladi. Taniqli olim N.Komilov tasavvufga oid tadqiqotida Muhyiddin Ibnul Arabiy, Shayx Olimiy, Sayid Abdukarim Geloniy, Aziziddin Nasafiy singari allomalarning komil inson haqidagi qiymat va ahamiyati yo'qolmagan qarashlari, fikrlariga e'tiborni qaratadi. Tadqiqotchi ushbu mutafakkirlar mulohazalarini teran tadqiq etadi. E'tiborli jihati shundaki, olim Aziziddin Nasafiy falsafiy mushohadalariga ko'ra, komil inson hayotdan tashqari allaqanday mavhum zot bo'lmay, muayyan shaxs ekanligi, yaxshi sifatlarni egallab borgan inson shunday martabaga ko'tarila olishi hamda komil inson martabasi tariqat va riyozat yo'li bilan qo'lga kiradigan yuksak martaba ekanligiga urg'u beradi. [6.143-153] Shunday mulohazalar akademik B.Valixojayev va adabiyotshunos E.Ochilovlar maqolalarida ham ko'zga tashlanadi. [8.12-17; 9.7-14]

Amiriy va Feruz muxammaslari haqida adabiyotshunoslikda umumiy ma'lumot berilgan bo'lsa-da, poetik xususiyatlari hali maxsus va to'liq o'rganilmagan. Ularni har taraflama tadqiq etish o'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotidagi muxammas nazariyasini o'rganish, mavjud adabiy an'analarni davom ettirish va rivojlantirish hamda mazkur janrning yangidan yangi qirralarini kashf etishga qo'shgan hissani teranroq anglash imkoniyatini beradi. Amiriy va Feruz muxammaslari tahlilida bajarilishi lozim bo'lgan ilmiy izlanishlar ko'lami va yo'nalishini aniqlab olish, muxammaslarda asos g'azal bilan orttirma misralarning shakl va ma'no mutanosibligiga e'tibor qaratish muhim.

Muxammaslarda ilohiy ishq mavzusini oshib berish maqsadida an'anaviy obrazlarga murojaat qilinadi. Lirik qahramon ikki ijodkorda ham oshiqdir. Oshiq ruhiy kechinmalarini yanada chuqurroq ochib berish uchun muxammas tanlangan.

*Oshiq o'lsang bazm aro bearg'anun may ichmagil,
Garchi voiz senga aytur: "Lolagun may ichmagil!"
Ey Amiri dahr, sen haddin fuzun may ichmagil,
Tonglog'i kavsar uchun bersanbukun may ichamagil,
Tek tur, ey zohid, Navoiy sen kabi lohimudur?!*

Muhabbat mavzuining badiiy talqini har qanday shoir ijodining asosini tashkil etadi. Darhaqiqat, Feruz lirik shoir sifatida ishq-muhabbat mavzusining badiiy talqiniga alohida e'tibor qaratdi. Professor Nusratullo Jumaxo'janing yozishicha: "Badiiy ijodda ham Feruz o'z zamonasi shoirlarining peshvolaridan edi.

Qalamkashlikda u nozik tab'i, o'tkir didi, ravon uslubi bilan adabiy muhitdagi ko'pgina shoirlardan usturn turardi. Ayniqsa, ishq-muhabbatning mumtoz tasvirini yaratishda Feruz komil ijodkor darajasiga etganligini ishonch bilan e'tirof etish mumkin.

Feruz ishqni o'ziga xos obrazlar orqali, ohorli uslubda vasf etdi, sof tuyg'ulari va kechinmalarini betakror ifodaladi. Feruz buyuk ijodkor salaflari asarlaridagi obraz va tasvirlarni takrorlamadi. Ko'hna tuyg'u hisoblangan ishqni yangi ohanglarda, yangicha poetik talqinlar orqali tarannum etdi. Shu o'rinda bu kabi izlanishlarning eng ahamiyatlilari xususida to'xtalish zarurati seziladi.

*To ishqing ichra ey pari, devonai zor o'lmusham,
Hajringda g'am tirnog'idin a'zoyi bir-bir yulmusham,
Guldek uzoringni tilab gulbargi yanglig' so'lmusham,
Rozi o'lunga orazing hajri g'amidin bo'lmusham,
O'ltur mani yo tig'ila, ko'rguz manga yo orazing.*

Feruz lirikasining asosiy mavzusi ishq-muhabbatdir. Shoir ushbu mavzuda o'ziga xos jozibali she'rlar bitdi. Uning lirikasida shohning emas, oddiy insonning – oshiqning ruhiy kechinmalari, iztiroblari o'z ifodasini topgan. Feruz g'azallarida yuksak insoniy fazilatlar egasi – oshiq hamda go'zallikda yagona, ba'zan mehribon, ba'zan zulmkor ma'shuqa timsoli turadi. Lirik qahramonning e'tiroficha, ishq borasida shohu qul barobar". [10.78]

Shuni ta'kidlash kerakki, an'anaviy ishqiy she'riyatda bo'lgani kabi Feruz lirikasida ham asosiy obrazlar oshiq, ma'shuqa va raqibdir.

Feruz muxammaslarining ikkitasi **taxmis**. Muxammas «beshlik» bo'lsa, taxmis «beshlantirish» demakdir. Unda shoir o'ziga ma'qul g'azalning har bayti oldidan uch misradan qo'shib, uni muxammasga (beshlikka) aylantiradi. Buning sharti shuki, taxmishi shoir g'azalning vazni va qofiyasiga to'la «bo'ysunishi» kerak. Ayni paytda, unga ham taxmis so'ngida o'z taxallusini qo'llash «huquqi» berilgan. Feruz o'ziga ustoz deb bilgan Muhammad Rizo Ogahiy g'azallariga taxmislar bog'lagan. Taxmis bog'lashda shoir g'azalning nafaqat vaznu qofiyasiga, balki uning tili va uslubiga ham e'tibor beradi. Ogahiyning "qoshu ko'zung" radifli g'azaliga yozilgan taxmis shu jihatdan alohida ahamiyatga ega:

*Bir jilvagar bo'lg'och ko'zum oldida to qoshu ko'zung,
Fahmu xiradni ayladi mandin judo qoshu ko'zung,
Jonimni oldi aylabon nozu ado qoshu ko'zung,
Vah, ne balodur bilmadim, ey dilrabo, qoshu ko'zung –
Kim, bir nazarda soldi o't jonim aro qoshu ko'zung.*

E'tibor berilsa, Feruz misralarida ham g'azal satrlaridagi singari ogahiyona zavqni, teranlik va ohangni his etish mumkin. Ulug' ustoz shoirlar g'azallariga

taxmis bog'lashning yana bir sharti – g'azalga bog'langan uch misra mohiyatan unga shunchalik singib ketishi kerakki, beshlik band yaxlit o'qilganda bamisoli bir ijodkor tomonidan bitilgandek taassurot uyg'otishi zarur. Feruz taxmis bog'lash borasida ustoz Ogahiyga munosib izdosh ekanini ko'rsata olganini ta'kidlash kerak. Muxammasning keyingi bandlarida ham xuddi shu holni kuzatish mumkin:

*Husn ahli shohisan, erur mulkung malohat kishvari,
Ikki ko'zung jodu erur, qoshing – alarning xanjari,
Majnundek o'ldi ko'rgach – o'q husnung jahon donolari,
Man zori hayroning nechuk devona bo'lmay, ey pari –
Kim, aqlu hushum ayladi mandin judo qoshu ko'zung.*

Muhammad Rahimxon Feruz asarlarida ishq mavzusining talqini masalasini o'rganish uning asarlarida ham aynan xavos ishq badiiy ifodalangani haqidagi to'xtamga olib keladi. Shoir asarlaridagi oshiq, ma'shuqa va raqib triadasi ham hazrat Navoiy ilgari surgan ana shu konsepsiyadan kelib chiqib o'rganilishi zarur. Ana shunda Feruz asarlaridagi ishq talqini ilmiy jihatdan to'g'ri baholangan bo'ladi. Professor Nusratullo Jumaxo'janing mana bu fikrlari ham buni tasdiqlaydi: "Ixtosmand shoirni Tangrining kashfu karomatlari, u ijod etgan mo'jizakor olam sirlari, o'zining husnu jamolini oynadagidek ko'rish ishtiyoqida vujudga keltirgan tabiat va inson go'zalliklari maftun etadi. Uning ruhiyatida Haq muhabbati tug'yon uradi. Feruzning ilhomi va ijodi Haqning ishq jununidan zavqu shavqqa to'lish to'lg'og'ida tavallud topadi". [12.50-51]

Ayni xususiyat hazrat Alisher Navoiy ishqiy lirikasida ham kuzatiladiki, buyuk mutafakkirning ishq haqidagi qarashlari, prinsiplari nafaqat mumtoz she'riyatimizning Bobur, Mashrab, Ogahiy, Furqat kabi shoirlar, balki Muhammad Rahimxon Feruz uchun ham o'ziga xos mezon vazifasini o'tagani ma'lum bo'ladi. Adabiyotshunos olim Yoqubjon Is'hoqov hazrat Alisher Navoiy ijodi misolida mumtoz she'riyatimizdagi ishq talqini asoslarini quyidagicha ta'riflaydi: "Navoiyning ishq masalasidagi konsepsiyasining asosiy mohiyati shundan iboratki, majoziy ishq haqiqiy ishqdan alohida olinib, unga qarama-qarshi qo'yilmaydi. Balki, majoziy ishq ishq haqiqiyning bir ko'rinishi yoki haqiqiy ishq yo'lidagi o'ziga xos bosqich sifatida baholanadi. Ruhan pok, ma'naviy komil inson uchun majozning o'zi ayni haqiqatdir". [13.25] Ta'kidlash kerakki, ishq konsepsiyasi borasida Feruzning tutumi Alisher Navoiy qarashlariga har jihatdan muvofiq keladi. Feruz ham majoziy ishqni haqiqiy ishqqa eltuvchi vosita deb biladi va she'rlarida ayni shu mazmunda badiiy talqin etadi.

Amiriy Navoiy g'azallariga eng ko'p muxammas bog'lagan ijodkor hisoblanadi. [15.21-27]

Amiriy taxmislari, aytish mumkinki, hamma tomondan g'azallari asos bo'lgan mualliflar uslubi, dunyoqarashi, g'oyasi, badiiy ifoda vositalariga yaqinlashib boradi. Masalan, Alisher Navoiyning "Lolazor ermashi, ohimdin jahonga tushti o't" misrasi bilan boshlanuvchi mashhur g'azaliga bog'langan taxmisdan Amiriy mahoratining yana bir qirrasini namoyon bo'ladi. Navoiy qo'llagan romantik uslub, ifoda etayotgan hayotiy mazmun va samimiy ohang Amiriyga ilhom baxsh etadi, lirik qahramonning dardu hasratlarini, ruhiy kechinmalarini, dil so'zlarini ifodalash vositasiga aylanadi. Bu taxmis mahbubaning beparvo va jafokor, sitam qiluvchi odatlaridan ozor chekkan oshiq holatining bayoniga oid. Binobarin, Navoiy lirik qahramonining ohu nolasidan o't yog'ilishi, bu o'tning ufqning qirmizlanishiga sabab bo'lishi, yor dardida oshiq ko'zi, badanining kuyishi kabi poyetik tasvirlarni Amiriy yanada kuchaytirishni maqsad qilib olganligini g'azalga bog'langan misralar ko'rsatib turadi

*Baski ul gul ishqidin men notavong'a tushti o't,
O'rtanib, bag'rim ila ko'nglumung jong'a tushti o't,
Dog'liq ko'ksing o'tidan kahkashonga tushti o't,
Lolazor ermashi, ohimdin jahonga tushti o't,
Yo'q shafaqqim, har qiroqdin osmong'a tushti o't.*

Oshiq Amiriy birinchi bandeda mashuqani gulga o'zini esa bir notavonga o'xshatadi. Yor ishqida o'rtangan lirik qahramon bag'ri, ko'ngliga o'sha malaksiymo sabab o't tushadi. Muhabbat alanga oladi. Lirik qahramonning "dog'lik ko'ksi" o'tidan nafaqat zamin, balki osmon (kahkashon – somon yo'li) ham kuyadi.. Navoiy g'azalida mahbuba sabab oshiq tortgan ohlardan jahonga o't tushganligi aytilsa, Amiriy lirik qahramoni ohlari osmon-u falakni o't bilan qoplashi aytiladi. Bu o'rinlarda Amiriy ishq o'tini yanada kuchayganini ko'rishimiz mumkin.

*Tushti hajridin ko'ngul uyig'a ul dildor o'ti,
Yog'durur gardi balodek boshima idbor o'ti,
Kuydurur andoqki bulbul paykarin gulzor o'ti,
Dedilar: "El xonumonin o'rtar ul ruxsor o'ti",
Bu so'z eshitgoch, mani bexonumung'a tushti o't.*

Bu bandeda yana oshiq mashuqa sabab chekkan ozorlari haqida bayon qiladi. Oshiq uchun bu dunyoda birgina ko'ngil deb atalmish uyi bo'lardi, mashuqa sabab shu uyga ham o't tushadi. Navoiy xalq ichida yorning go'zal yuzi sabab elning boyligiga (xonumoniga)o't tushgani aytsa, Amiriy bor boyligi hisoblanmish ko'ngliga o'sha dildorning o'ti tushganini aytadi. Shu banda ilohiy ishq haqida so'z yuritayotgani ko'zga tashlanadi. Olloh insonning qalbiga, ko'ngliga nazar soladi va o'sha joyda zuhr qiladi, namoyon bo'ladi. Ko'ngil uyiga ollah ishq

tushgani sabab oshiq mahbub dardga, sitamga muhtalo bo'ladi. Boshiga shu ishq sabab baxtsizlik balosi yog'iladi. Zero, hajr o'tlari oshiq boshiga "gardi balo"dek yog'ilar ekan, undan oshiq ko'nglining o't ichra qolishi tabiiy. Buni Amiriy kul ichra vatan tutgan laxcha cho'qqa mengzaydi:

*Soldi ko'ksim ichra o't bir sarvqaddu siymtan,
Yona-yona sham' yanglig' paykarim, o'ldi tikan,
Tong emas, axgar kibi kul ichra gar qilsam vatan,
O'qlaring ko'nglumga tushdi – kuydi ham ko'z, ham badan –
Kim, kuyar ho'lu qurug', chun naysitong'a tushti o't*

Navbatdagi bandda mashuqa qaddi savrdek tik hamda kumush tanli malakligi tilga olinadi. Mumtoz adabiyotda ko'p bora tilga olingan mashuqa singari. Mashuqa ishq oshiq ko'ksiga o't yoqadi. Shu sabab ham oshiq yor ishqida sham kabi yonib eriydi. Agar shunday yongudek bo'lsam, hech shubhasiz, laxcha cho'g' singari kul ichida vatan qilaman. Yuqoridagi bandda oshiqning xonumoni bilan birga ko'ngliga ham o't tushgandi. O'sha o't mashuqni yoqib kul qiladi. Bu bandda esa lirik qahramon kul orasidagi laxcha cho'g' kabi bo'lishini aytib o'tmoqda. Mashuqa yorga bir qiyo boqqandi (o'qlaring ko'ksinga tushti) oshiqning unga termulgan ko'zlari bilan birga badani ham yonib ketdi. Navoiy mazkur holatni dalillash uchun xalqimizning "Qamishzorga o't ketsa ho'lu quruq baravar yonadi" maqolini keltirgan.

Amiriyning quyidagi misralari go'yo Navoiy qurgan binoning poydevori bo'lib, uni yanada yorqinroq ko'rinishini ta'minlagan, ya'ni ulug' shoir fikrlarining ma'no doirasini ochgan va kengaytirgan:

*Dilraboliq shevasin oromi jonlardin so'rung,
Mehnati hijron tariqin bag'ri qonlardin so'rung,
Lolaruxlar vasfini rangi somonlardin so'rung,
Ishq sirrin hajr asiri notavonlardin so'rung,
Aysh ila ishrat tariqin komronlardin so'rung (1,388).*

"Bunda taxmis bog'layotgan shoirning o'sha g'azal mazmuniga putur etkazmasligi, qo'shilayotgan misralarning g'azal vazni, qofiyasi, radifi va boshqa jihatlariga mos bo'lishi talab etiladi". [16.196]

Qofiya tizimida ham Amiriy Navoiyga izdoshlik qiladi. Misraning qofiyasini ta'minlovchi so'z etimologik jihatdan qaysi tilning leksik qatlamiga mansub bo'lsa, Amiriy aynan o'sha qatlamdagi so'zlarni qofiya sifatida keltirishni ma'qul ko'radi. Masalan, Amiriyning turkiy devonidagi ikkinchi muxammasining uchinchi bandida Navoiy qo'llagan "quyosh" so'ziga "yosh", "qosh", "bosh" kabi sof turkiy so'zlar qofiya vazifalarini bajargan bo'lsa, undan keyingi bandda Navoiy

qo'llagan "takallum" so'ziga arabcha qofiya tizimini qo'llashni muvofiq deb bilgan:

*Moni' o'ldi yoshima, vasling tarahhum ayladi,
Shomi hijrondin quyoshdek raf'i anjum ayladi,
Gah itobu noz aylab, gah tabassum ayladi,
Nargising afsun, gulbarging takallum ayladi,
Aqli kul topti firib, ul makri oliyni ko'rub (1, 366).*

Navoiy g'azallari mavzu jihatdan juda rang-barang. Ammo Amiriy faqat oshiqona g'azallarga taxmis bog'lashni ma'qul ko'radi. Uning muxammaslarida hasbi hol, orifona, hamd va na't mavzularidagi she'rlarni ko'rmaymiz. Bu ham Amiriyning ijodga munosabatini bildiruvchi jihatlardan biri hisoblanadi.

Umarxon Amiriy hamda Muhammad Rahimxon Feruz she'riyatida etakchi o'rinda turuvchi ishq mavzusi ijodkorlar tomonidan yuksak badiiy mahorat bilan vasf etilgan. Shoirlar an'anaviy oshiq, ma'shuqa va raqib obrazlarini o'ziga xos tasvirlashga harakat qiladi, ular vositasida katta ahamiyatga ega fikrlarni ifodalashga muvaffaq bo'ladi. An'anaviy hisoblangan ishq mavzusi talqiniga yangicha ruh berishga erishadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Eshonqulov N. Алишер Навоий ғазалиётида ишқ поэтикасининг қиёсий-типологик таҳлили ("Хазойин ул-маоний" мисолида). F.f.d. disser.. Вухоро, 2020. – В. 16
2. Mahmud Sadettin Bilginer. Allah ve insan. — Istanbul, 1991. — S. 67-68.
3. Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. — Тошкент: "Ўлпон", 1992. – Б.24.
4. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири (Таржима ва тафсир муаллифи Абдулазиз Мансур). — Тошкент, 2004. – Б. 25.
5. Hasan Altay. Islami terimler sözlüğü. — Ankara: İşaret yayınları, 1995. — S. 42.
6. Комилов Н. Тасаввуф. Биринчи китоб. — Тошкент: "Ёзувчи", 1996, – Б. 49.
7. Ҳаққул И. Моҳиятдан йироқлашмайлик ва тасаввуфшуносликдаги ғаройиботлар// "Ўзбекистон адабиёти ва санъати", 2002, 5 апрель, -Б.3.
8. Валихўжаев Б. Комил инсон – комил жамият: Алишер Навоий талқинида// Истиқлол ва умрбоқий ижод. – Самарқанд, 2002, – Б. 12-17.

9. Очилов Э. Дарвеш – комил инсон тимсоли// “Ўзбек тили ва адабиёти”, 2001, 6-сон, – Б. 7-14.
10. Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У. ва б. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. – Тошкент: Маънавият, 2004. – Б.78.
11. Алишер Навоий. Маҳбубу-л-қулуб. – Тўла асарлар тўплами. Ўн жилдлик. Тўққизинчи жилд. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2011. –Б.498
12. Жумахўжа Н. Миллий мустақиллик мафкуриси ва адабий мерос (XVII-XIX асрлар ўзбек шеърляти асосида): Филол. фан. д-ри... дисс. - Тошкент, 1999. – Б. 50-51.
13. Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси. –Тошкент: Фан, 1983. – Б. 25.
14. Абдуғафуров А. Топилмаган ғазаллар // Буюк бешлик сабоқлари (Мақолалар тўплами). – Т.: Адабиёт ва санъат, 1995. – Б. 76.
15. Жўрабоев О. Амирийнинг Навоий ғазалларига тахмислари хусусида. // Филология масалалари. 2005. №2-3. – Б. 21-27.
16. Қуронов Д., Мамажонов З. Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Академнашр, 2010. – Б. 196.
17. Саъдиев С. Самарқанд адабий муҳити тарих кўзгусида. – Т.: Фан, 2009. – 286-286.
18. Жабборов Н. Огаҳийнинг адабий-эстетик ва маънавий-ахлоқий мезони. / Огаҳий шоир, муаррих, таржимон. – Урганч, 2019. – Б. 28.

“O‘ZBEK ADABIYOTI NAMUNA DAFTARI” TAZKIRASINING ADABIY AHAMIYATI

Ahmadaliyev Lochinbek Muhammadyusuf o‘g‘li,

University of Business and Science

Til va adabiyot ta‘limi kafedrasi dotsenti v.b.,

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Annotatsiya: “O‘zbek adabiyoti namuna daftari” Po‘latjon Qayyumiyning uzoq yillik ilmiy izlanishlari natijasi bo‘lib, Qo‘qon xonligi tarixi va Qo‘qon adabiy muhiti haqida qimmatli manbalardan biridir. Maqolada shu xususida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: antologiya, tazkira, devon, manba, onomastika, etnografiya, tarix, adabiyot, o‘lkashunoslik.

Аннотация: “Образец тетради узбекской литературы” является результатом многолетних научных исследований Полатджана Кайюми и